

Les dones i la nova ciutadania: cap a una educació per a la igualtat des de la diferència

Julia Victoria Espín López*

Introducció

Tradicionalment al llarg del temps s'ha donat una dicotomia entre els àmbits públic i privat. Aquesta dicotomia s'ha construït sobre la diferenciació sexual entre home i dona, de manera que l'esfera pública, política, ciutadana s'ha adjudicat a l'home, mentre que la dona ha quedat relegada a l'àmbit privat, quotidià, familiar. I aquí apareixen dos temes clau: el primer, el debat sobre la manera com influeix la distinció entre públic i privat en el concepte de *ciutadania* (dicotomia àmbit públic–àmbit privat); el segon, el dilema a l'hora de decidir si les dones han de lluitar per a la igualtat de drets i l'accés a l'educació que tenen els homes, o bé pel reconeixement d'una contribució de les dones a la ciutadania i a la societat (dicotomia igualtat–diferència).

En les pàgines següents plantejem alguns elements per a la reflexió que són fonamentals per entendre els plantejaments actuals de la ciutadania paritària i l'educació per a la igualtat d'oportunitats entre gèneres.

Àmbit públic–àmbit privat

Malgrat que la igualtat juridicoformal es troba plenament reconeguda en el món occidental, les realitats socials ens indiquen que encara hi ha parcel·les en què la igualtat real no s'ha produït d'una manera completa, per la qual cosa l'equiparació educativa, laboral, política i, en sentit ampli, social és lluny encara d'haver conclòs.

Si bé la incorporació de les dones ha provocat un procés de ruptura de la tradicional dicotomia públic–privat, l'aplicació pràctica de la igualtat formal no

(*) Julia Victoria Espín López és doctora en Ciències de l'Educació. Professora Titular del Departament de Mètodes d'Investigació i Diagnòstic en Educació de la Universitat de Barcelona y membre fundador del Grup de Recerca en Educació Intercultural (GREI). Està treballant ja fa anys, tant des de la docència com la investigació, en el àmbit de la ciutadania paritària, fruit d'aquest treball son les seves investigacions i publicacions més recents. A/e: juliaespin@ub.edu

està del tot aconseguida. La incorporació plena de les dones en l'espai públic i el procés d'eliminació de barreres són reptes als quals encara ens enfrontem (Nuño, 1999). Les evidències que es recullen tot seguit posen de manifest en quin moment ens trobem. En concret, plantequem la situació de les dones en diverses esferes: en el món educatiu i de la docència, en el món del treball i en el dels mitjans de comunicació.

Les dones en l'àmbit educatiu

Ja fa alguns anys que diferents estudis assenyalen que les dones obtenen millors qualificacions acadèmiques que els homes des d'edats molt primerenques i en pràcticament tots els nivells educatius. Les nenes estan escolaritzades gairebé a paritat numèrica amb els nens en l'educació infantil i en la primària als països industrialitzats.

Des de 1976 són majoritàries en els estudis de batxillerat. Sembla que els percentatges dels nois i noies que trien la formació professional tendeixen a igualar-se, contra el que ha succeït habitualment. En aquest nivell educatiu vam trobar ja dones titulades en totes les especialitats encara que en proporcions molt petites en la majoria; un percentatge elevat de dones està concentrat en tres tipus d'estudis específics: administratius, sanitaris i de perruqueria.

En els primers cicles d'educació infantil i primària, les diferències constataades es relacionen amb el pes de cadascun dels dos sexes en la població. No obstant això, s'observen diferències en el nombre de repetidores i repetidors, així com en l'obtenció del graduat escolar i del certificat d'escolaritat. El percentatge de repetidors és sistemàticament més elevat en tots els cicles de primària. Hi ha una petita diferència a favor de les noies en el percentatge d'obtenció del graduat escolar i una diferència important a favor de les noies en el dels certificats d'escolarització.

En educació secundària obligatòria hi ha una proporció més elevada de noies. En canvi, la presència de nois i noies en la formació professional es va equilibrant progressivament, però les diferències en l'elecció de la branca continuen sent molt importants. Segons dades de l'Instituto de la Mujer (2001b), en la formació professional, les dones es concentren en moda, confecció, perruqueria, estètica i sanitat, i tenen una presència mínima en automoció, electrònica i metall. Aquestes diferències tan significatives posen de manifest que encara existeixen condicionants de gènere que determinen les eleccions vocacionals de les persones. Sovint, aquestes opcions responen als prejudicis, als estereotips i a les expectatives sobre el que tradicionalment es considera que correspon assumir a homes i dones i no pas a la capacitat de cada sexe.

En l'ensenyament universitari, la proporció de dones ha superat la d'homes. En la majoria d'universitats espanyoles, el percentatge de noies oscil·la al voltant del 60 %, exceptuant la Universitat Politècnica de Catalunya, en què

aquest percentatge no supera el 24 %.¹ Això ens duu a una mitjana global de dones d'una mica més del 50 %. No obstant això, com s'esdevenia en la formació professional, les diferències en l'elecció de la carrera continuen sent significatives (MEC, 1998).

En les universitats catalanes, el percentatge de noies en les carreres d'enginyeria està per sota del 20 %. En ciències experimentals i matemàtiques hi ha diferències significatives entre les matèries que engloben. Aquí, l'electrònica és netament masculina, igual que la física i la geologia; les àrees de matemàtiques i estadística estan al 50 %, i química, bioquímica i biologia, per sobre del 60 %. En les àrees de ciències jurídiques, econòmiques, polítiques i socials estan al voltant del 50 %; alguna cosa per sobre del 60 % en veterinària, filosofia, medicina i ciències de la comunicació, i àmpliament per damunt en psicologia, infermeria, ciències de l'educació i traducció i interpretació.

D'altra banda, l'informe «Universidad 2000» de la Conferència de Rectors de les Universitats Espanyoles dirigit pel professor Josep Mª Bricall, assenyalava que el percentatge d'alumnes universitaris que acaben la carrera sense repetir curs és lleugerament superior en el cas de les dones.²

La informació anterior posa de manifest que encara es donen condicionants de gènere que determinen les eleccions vocacionals de les persones, valors estereotipats que divideixen els estudis en carreres de dones i carreres d'homes, i que determinen el que han de ser les professions de les unes i dels altres. Hi ha massa missatges sexistes que condicionen els rols i les preferències de les nenes i els nens, dels nois i les noies. Falten encara models femenins de professionals de l'enginyeria o de la física, per posar un exemple, per tal que es consideri una cosa habitual per a la dona escollir aquestes carreres. I el mateix s'esdevé al revés: manquen models masculins perquè els nois s'inclinin més cap a carreres que avui dia encara estan molt feminitzades. Per tant, cal continuar esforçant-se per aconseguir una coeducació real perquè les persones desenvolupin al màxim les seves potencialitats.

Participació de les dones en el camp de la docència

En el camp de la docència hi ha una gran presència de dones, que és molt desigual segons els diferents nivells educatius, matèries o posicions administratives. Les dones com a professionals de l'ensenyament es troben encara, com en la majoria dels altres camps de la vida laboral, en una posició secundària o desfavorida respecte als seus companys masculins. És a dir, es dona

-
- (1) La Universitat Politècnica de Catalunya té en marxa el Programa Dona per incrementar el percentatge de dones que accedeixen als estudis en aquesta universitat, facilitar la inserció tecnològica de la dona i incidir en xarxes de comunicació i recursos documentals sobre la dona i les noves tecnologies, la seva formació i les possibilitats laborals.
 - (2) [En línia]. [Consulta: 30 d'octubre de 2003]. Disponible a: <<http://www.crue.upm.es>>.

una jerarquització que suposa diferències de formació, de retribució econòmica i de valoració social.

Segons Rovira i Tomé (1993), aquesta jerarquització adopta diverses formes:

- La jerarquia per diversos nivells educatius, segons la qual el prestigi i la remuneració dels docents de les primeres edats estan per sota dels nivells educatius següents; es dona una escala de valoració ascendent fins a arribar al nivell universitari.
- La jerarquia de sabers, per la qual unes matèries són més valorades que d'altres i, paral·lelament, el professorat responsable de cadascuna té més o menys prestigi.
- L'existència de diferents categories administratives, amb el consegüent reconeixement econòmic i social, encara que s'exerceixin les mateixes funcions.
- L'existència d'una estructura organitzativa i de gestió, que d'una banda pren les decisions de la pràctica educativa dels centres i d'una altra genera les polítiques educatives que s'han d'aplicar.

Aquesta jerarquització està sexuada amb avantatge per als homes, que majoritàriament ocupen llocs privilegiats en aquesta jerarquia. És a dir, encara avui dia les dones disminueixen la seva presència com a docents quan augmenten l'edat de l'alumnat i el grau científicotècnic dels coneixements que cal transmetre. A més, la posició en les categories administratives i l'ocupació dels llocs de gestió estan clarament per sota de les dels homes.

Posar de manifest el repartiment jeràrquic d'acord amb el sexe del professorat és bàsic tant per detectar i denunciar una discriminació de les dones en el mercat laboral educatiu, com per intentar trobar intervencions possibles que permetin modificar aquesta situació. I això per la repercussió que té en els nens i les nenes i en els joves, que posteriorment repetiran els clixés estereotipats d'allò que es considera masculí o femení. Els nois i les noies aprenen des de la infantesa què s'espera d'ells o d'elles. L'elecció de les diferents opcions personals o professionals es veurà mediatitzada per la pertinença a un gènere o a un altre en un món de rols estereotipats per a cada gènere.

La presència de la dona com a docent disminueix a mesura que escalem en el sistema educatiu. Així, hi ha un percentatge més elevat de professores en l'educació primària, que va decreixent fins a arribar a la formació professional. És una tendència generalitzada que, en aquest últim nivell educatiu, la distribució dels docents per diferents branques professionals torni a ser un reflex directe de la divisió sexual de les professions: presència majoritària d'homes en mecànica i electrònica, i de dones en perruqueria i auxiliar d'infermeria, per citar-ne alguns exemples. Cal tenir en compte aquest tema per la importància dels models presentats als nois i les noies pel que fa a l'elecció professional que posteriorment decideixen.

En l'àmbit universitari, diversos estudis assenyalen que la presència de la dona docent és més elevada en les disciplines que formen bàsicament per a professions relacionades amb la cura i l'atenció a les persones des de diferents òptiques (magisteri, infermeria, etc.), mentre que el món de les enginyeries i dels estudis tècnics està ocupat per professorat masculí i amb majoria d'alumnat masculí. Finalment, l'exercici de l'autoritat i del poder (per exemple, els càrrecs de gestió) continua estant majoritàriament en mans d'homes, fins i tot en estudis altament feminitzats com és el cas de la docència.

Les dones en el món del treball

L'increment de la presència de la dona en el treball remunerat és vist des de moltes instàncies socials com un dels canvis socials més dramàtics d'aquest segle. El 1978, l'Oficina Internacional del Treball va informar que les dones constituïen més d'una tercera part de la població activa en el món econòmic i que un 46 % de les dones entre 15 i 64 anys estaven empleades. La manera com es distribueixen les dones en el món laboral en les diferents cultures és un indicador del seu desenvolupament professional. De fet, es veu clarament que hi ha treballs específics de dones i treballs específics d'homes (Holland, 1980).

No obstant això, la dona no solament es dedica al treball productiu remunerat, sinó que també emprà una gran part del seu temps en una altra mena de treball no remunerat, que s'anomena «treball reproductiu»: feines domèstiques i d'atenció a d'altres persones. La distribució de les hores dedicades a tots dos treballs no és la mateixa per a homes i dones; la dona dedica més hores que l'home al treball reproductiu, i, al revés, l'home dedica més hores al treball productiu. A més, en el cas de les dones, a mesura que augmenta l'edat, duu a terme més tasques domèstiques. En el cas dels homes, la relació és inversa.

Tornant al treball productiu, s'observa que un percentatge elevat de dones es concentra en uns treballs determinats (per exemple, els agrícoles, els administratius i de serveis, l'ensenyament i, en definitiva, tots els que impliquen tasques relacionades amb la cura, el desenvolupament i el creixement humà). D'altra banda, hi ha professions en què la presència de la dona és escassa. Així doncs, una vegada més es posen de manifest les dificultats de les dones per accedir a professions tradicionalment masculines. Les dones es troben principalment en les professions en les quals exerceixen tasques similars a les de l'àmbit privat; els rols adjudicats a les persones d'acord amb el sexe adquireixen, també, importància al llarg de la vida professional (Espín, 1993; Martin, 2000; Kelly, 2000). Alhora —el mateix que passava en l'àmbit de la docència—, una petita proporció de dones ocupen llocs directius, executius, quedant la majoria de les vegades centrades en nivells més baixos, menys pagats i de poca responsabilitat i capacitat en relació amb els homes. A Espanya, només al voltant del 10 % de dones ocupen càrrecs de responsabi-

litat en el mercat laboral (Diputació de Barcelona, 1999; Nuño, 1999; Berganza i Sánchez Aranda, 2000).

Hi ha alguna variació d'una cultura a una altra respecte a la presència de les dones en els diferents camps laborals, i en alguns països, pocs, hi ha dones que ja han entrat en àmbits laborals tradicionalment destinats als homes, com el de la justícia, el de la política, el ministerial, el de negocis, etc. El problema és especialment greu quan es refereix a dones en inferioritat de condicions (d'altres minories ètniques, d'altres creences, etc.) En efecte, si examinem la relació entre gènere i treball, s'evidencia que les dones es troben en inferioritat de condicions econòmiques i es comprova que gènere i ètnia interactuen, ocupant la dona l'últim i més baix esglao socioeconòmic. La feminització de la pobresa implica que és la dona la que augmenta la proporció de les persones econòmicament desfavorides en tot el món (Pérez Cervera, 1999; Kincheloe i Steinberg, 1999; González Jiménez, 2000).

Pel que fa a les taxes d'activitat i d'atur, s'observa que les dones tenen menors taxes d'activitat que els homes i majors taxes d'atur. A més, hi ha determinades variables que incideixen significativament en les taxes d'activitat i d'atur. Encara es continua produint un descens en la taxa d'activitat de les dones en relació amb l'augment de l'edat, encara que la seva participació en el mercat laboral sigui més elevada. D'altra banda, les dones amb estudis universitaris són les que més s'apropen als homes en la seva taxa d'activitat. En general, totes les dones manifesten la importància que atorguen a la formació, que la consideren clau per a una bona execució de les seves obligacions professionals.

És important matisar que l'elevada proporció de dones en la població inactiva és deguda al fet que s'hi continuen incloent les persones, la dedicació principal de les quals és el treball domèstic (mestresses de casa).

Si a les dades anteriors sumem que, en general, les dones tenen més dificultats que els homes per accedir a la primera ocupació, és fàcil deduir que encara queda un llarg camí per arribar a la participació equilibrada de dones i homes en el mercat laboral. Per últim, la diferència salarial entre dones i homes continua sent un fet. S'estima que el salari de les dones és inferior en un 20 % al dels homes (Diputació de Barcelona, 1999; Kincheloe i Steinberg, 1999; Kelly, 2000).

Les dones en els mitjans de comunicació

Diferents estudis (Subirats, 1998; Lomas i Arconada, 1999; Martínez, 2002; Espín i altres, 2002) conclouen que persisteixen els estereotips tradicionals sobre el rol de gènere femení en la representació que es fa de la dona en els diversos mitjans de comunicació. Es continua relegant la dona a l'àmbit privat. En molts casos s'elabora una consideració de la feminitat com a inferior i de la masculinitat com a universal. A través dels missatges dels mitjans de

comunicació i de la publicitat es construeixen i difonen els arquetips sexuals androcèntrics i s'instrueix les persones en una determinada manera d'entendre el món i les relacions entre homes i dones.

De la mateixa manera que s'esdevé en els altres àmbits ja tractats, hi ha una escassa i poc representativa presència de la dona en llocs de responsabilitat, tècnics, etc. Existeixen valoracions implícites difícilment detectables perquè apareixen amb aparença de normalitat que propicien el manteniment dels estereotips i dificulten la reconsideració del paper o comportament de les dones.

Per tot això, cal qüestionar les concepcions que utilitzen els mitjans de comunicació dels conceptes de públic i privat, i trencar aquesta dicotomia jeràrquica, per tal de promoure una nova lectura de la realitat, de les relacions i dels llocs socials que no freni l'evolució que s'està produint en la incorporació de les dones en l'àmbit polític o productiu. Quant a això, l'Instituto de la Mujer compta des de 1994 amb l'Observatorio de la Publicidad, que és un fòrum d'observació, anàlisi i canalització de les denúncies originades per publicitat sexista que aparegui en qualsevol mitjà de comunicació. Aquest observatori té com a objectiu reivindicar el dret a la igualtat de tracte de tots dos sexes, reconegut en la Constitució espanyola i en la Llei 34/88 General de Publicidad, que estableix la difusió d'una imatge social de les dones ajustada a la seva realitat actual.³

Lomas i Arconada (1999, p. 136) assenyalen que les activitats encaminades a l'anàlisi del sexisme en publicitat s'han d'organitzar en una triple direcció:

- Analitzar críticament la representació sexista d'homes i dones en la publicitat desvetllant la manera com en l'escenari dels anuncis la diferència sexual no és un reflex de la diversitat humana, sinó un pretext per construir la desigualtat entre dones i homes.
- Afavorir un equilibri qualitatiu entre els valors masculins i femenins, en el qual l'emancipació de la dona no es construeixi des de la limitació de les formes de vida associades a l'androcentrisme, sinó des d'una indagació crítica sobre les diferències entre els uns i les altres.
- Fomentar les capacitats de compartir els àmbits públics i privats sense assignacions sexistes als uns o a les altres, amb una concepció de l'àmbit domèstic com un àmbit compartit.

En una investigació recent sobre els estereotips i els biaixos sexistes en la publicitat duta a terme per l'Institut Català de la Dona (Espín i altres, 2002) hem constatat que les noves representacions femenines i masculines en la publicitat coexisteixen amb els estereotips sexistes que s'han creat tradicionalment al voltant de la dona. Així, en el nostre estudi hem trobat estereotips

(3) L'Observatori de la Publicidad es accessible en línia [Consulta: 30 d'octubre de 2003]. Disponible a: <<http://www.mtas.es/mujer/observpub.htm>>.

tradicionals com ara la utilització del cos femení perfecte, la imatge de la dona com a valor estètic i/o sexual i la imatge de la superdona, en què ja no apareix com a mestressa de casa sinó com una treballadora incansable que s'ocupa de tota mena de tasques i, a més, gaudeix del temps de lleure. Entre els nous tipus de dones presents en la publicitat apareix el de la dona soltera independent, el de la jove que comparteix casa amb la seva parella o la imatge de la dona ocupant professions abans reservades als homes, per citar-ne alguns exemples.⁴

Finalment, estem d'acord a assenyalar que el sexisme és una assignatura pendent, el tractament de la qual caldria incorporar a la formació de periodistes i publicistes.

Igualtat i diferència

En un primer moment, la igualtat significa poder actuar com els homes, tenir autonomia i drets individuals, poder desenvolupar-se en l'esfera pública, ser un subjecte de dret. Trobem, doncs, una concepció de *ciudadania universal*, és a dir, l'extensió de la ciutadania a totes les persones. Drets universals iguals per a tots i totes, i cecs a les diferències de raça, ètnia, gènere i cultura. La ciutadania universal parteix del principi d'homogeneïtat entre ciutadans i ciutadanes. Però si existeixen grups privilegiats, el seguiment estricte d'un principi de tractament igual perpetua les desigualtats entre grups. Des de la perspectiva del gènere, aquestes normes i aquests valors universals deriven de l'experiència masculina, tenen com a base el model androcèntric.

Aquesta transformació de l'estatus social de les dones, tan complexa, que encara no ha culminat ni tan sols als països on el procés d'igualtat d'oportunitats entre sexes està més avançat, només es pot fer amb la condició que es produeixi també una transformació individual: la negació de les pautes de gènere femení, percebudes com a limitacions, destruint les barreres exteriors i interiors que separen les dones del món públic i els impedeixen actuar en igualtat.

La reivindicació de la diferència suposa que existeixen unes condicions socials relativament favorables a l'adopció d'una altra mena d'objectius diferents als coneguts com a igualtat. Aquests objectius han d'apuntar la necessitat de preservar determinats aspectes dels valors i els comportaments tradicionalment considerats com a femenins, propis de les dones. A més, poden ser englobats en l'àmbit del que s'ha denominat «diferència» o «diferència

(4) L'estudi elaborat ens ha permès crear una tipologia de models de dones diferent a les quals s'han presentat fins ara en estudis similars. L'instrument elaborat per a l'anàlisi dels anuncis publicitaris, en concretar els diversos estereotips, ens ha permès presentar una tipologia més àmplia de models de dones en la publicitat. També s'ha dut a terme una classificació d'anuncis: des dels que mantenen els estereotips fins als que trenquen aquests models estereotipats de les dones i els homes.

sexual». I aquesta reivindicació de la diferència s'ha instal·lat no tan sols en el moviment de les dones, sinó en tot tipus de moviments socials que reivindiquen la igualtat: els moviments nascuts de diferències de raça, d'ètnia, de cultura, etc. (Subirats, 1998; Lomas, 1999).

El feminisme de la diferència parteix d'una premissa: la de la seva necessitat en el moment actual, atès que es tracta d'una resposta a un conjunt de situacions socials en les quals es troben immerses moltes dones i fins i tot que afecten el conjunt de la societat. Per això és molt important, actualment, recuperar col·lectivament els valors, les actituds i, fins i tot, les pràctiques que s'atribueixen històricament a les dones, és a dir, tornar a avaluar i afirmar els aspectes positius del que està inclòs en les pautes de gènere femení.

Des de la perspectiva educativa, una educació no sexista implica partir no solament de la igualtat d'oportunitats de les persones, sinó també de la integració dels models genèrics. Suposa, per tant, introduir en el currículum escolar i en les relacions a l'aula, un conjunt de sabers no androcèntrics, així com una major valoració de les actituds i les capacitats devaluades fins ara, que han de ser conductes que cal proposar tant a nens i nois com a nenes i noies. Significa intentar transformar la igualtat formal en igualtat real, posant els mitjans necessaris per a una veritable igualtat d'oportunitats.

Una vegada aconseguida una certa igualtat, la ciutadania universal ha de deixar pas a una ciutadania diversificada (Young, 1996), que suposa aconseguir la inclusió i la participació de totes les persones en la plena ciutadania. No hi ha una humanitat indiferenciada, sinó diferències grupals i alguns grups estan en situació de desavantatge; i no existeixen normes neutrals, sinó grups oprimits, i les lleis i les regles tendeixen a estar esbiaixades a favor dels grups privilegiats, ja que és la seva experiència la que configura la norma. La ciutadania diferenciada suposa l'existència d'uns drets especials, unes mesures d'acció positiva, que compensin els biaixos culturals emprats. Aquesta compensació ha d'evitar l'assimilació cultural com a condició per a la plena participació social. Aquestes mesures d'acció positiva permeten superar les situacions desiguals de partida. Per tant, suposen la superació del concepte d'*igualtat d'oportunitats* pel d'*equitat*, que assumeix no solament la necessitat de justícia per a tots els ciutadans i ciutadanes, sinó la diversitat de situacions que es poden trobar (Cabrera, 2002).

Sovint, el problema que es planteja en els grups que reclamen l'acceptació de la diferència és la contraposició entre igualtat i diferència, com si es tractés d'objectius excloents o fins i tot antagònics. Però en realitat són complementaris.

En el cas de la diferència de gènere, això suposa que no tan sols les dones puguin accedir als llocs i les posicions abans exclusius de l'home, sinó que també el gènere femení es pugui universalitzar, de manera que els homes tin-

guin total accés a les actituds i els valors considerats exclusivament de dones. Ens estem referint al gènere, és a dir, a les pautes socials construïdes.

Es tracta de parlar d'una nova forma de pluralisme que inclogui una pluralitat d'aportacions polítiques, rols polítics i identitats per a les dones: «Una nova forma d'igualtat que transcendeixi la distinció igualtat *versus* diferència i reconegui la diversitat dels grups socials i béns socials» (Siim, 2000, p. 37).

Cap a una educació per a la igualtat des de la diferència

Les tradicions curriculars femenines han prioritzat massa sovint el paper de la dona en les tasques domèstiques i d'atenció a la família. Com ja hem assenyalat, s'ha construït una categoria homogènia de dona separada del concepte de *ciudadà masculí*. L'organització social de les escoles no ha contribuït a la millora de la situació de la dona (definida per la mobilitat ocupacional i social).

Per a les dones que es volen convertir en ciutadanes en el sentit complet del terme, el concepte de *democràcia* que han forjat les tradicions europees apareix com a inacceptable, ja que està basat en la separació de gèneres. Així doncs, cal replantejar-lo a partir dels principis i les assumpcions de gènere.

“En un primer nivell cal revalorar l'àmbit privat, la contribució de les dones a la col·lectivitat, i reconèixer que les experiències i el món han estat construïts de forma històricament diferent; les formes modernes de patriarcat han desenvolupat nous mètodes d'inclusió de les dones, especialment en l'àmbit públic. L'era postmoderna no ha alliberat la dona de les seves responsabilitats domèstiques” (Arnot, 1999, p. 31).

Des de l'escola, cal facilitar la construcció d'una societat democràtica marcada per una nova forma de conèixer la realitat i de treballar conjuntament totes les persones per transformar-la. Si la meta de la intervenció en l'àmbit d'una educació paritària que possibiliti l'equitat entre gèneres suposa el desenvolupament de la persona com a tal independentment del seu gènere, això implica:

- Posar en joc noves formes de coneixement de la realitat. Es planteja la necessitat d'oferir a l'alumnat models de rol diferents que enriqueixin i potenciïn les expectatives tant de les noies com dels nois, en tots els nivells educatius (Sadker i Sadker, 2001).
- Desenvolupar la competència ciutadana mitjançant el coneixement dels drets i els deures dels ciutadans i ciutadanes.
- Formar per tal d'exercir la ciutadania. És a dir, utilitzar l'escola i l'aula com a espais per transformar les relacions de poder. Això suposa donar veu a totes les persones, i especialment a les que no solen intervenir, i oferir estratègies d'organització participativa, qüestionant els abusos de poder. S'aposta per l'*empowerment* de la dona entès com un procés dinàmic que la faculta a participar en la presa de decisions mitjançant

una veu efectiva (Siim, 2000) i pel desenvolupament de la seva capacitat de lideratge (Espín, 1993; Nuño, 1999).

- Desenvolupar la consciència crítica. Ensenyar l'alumnat a detectar i eliminar el sexisme, els estereotips i els prejudicis de tota mena.
- Facilitar el desenvolupament de l'autoestima com a mitjà per a la incorporació activa en el treball professional (Espín i altres, 1996; Phillips i Imhoff, 1997).

Diferents autores i autors (Subirats i Tomé, 1992; Espín i altres, 1996; Lomas i Arconada, 1999; Instituto de la Mujer, 2000, 2001a) proposen els següents àmbits de manifestació del sexisme, susceptibles de ser analitzats dintre del centre educatiu:

- Anàlisi del llenguatge.
- Anàlisi dels llibres de text i d'altres materials didàctics.
- Anàlisi de les produccions de l'alumnat.
- Anàlisi de la distribució i l'ús dels espais del pati i de l'aula.
- Anàlisi de les diferències de gènere en l'ús del material escolar (són especialment observades les aules d'informàtica i els diversos tallers de manualitats).
- Anàlisi de les manifestacions de violència i afectivitat al centre educatiu.
- Anàlisi de la interiorització d'estereotips i biaixos de gènere en l'alumnat i el professorat.
- Anàlisi de les interaccions entre el professorat i l'alumnat i entre l'alumnat.
- Anàlisi de les expectatives i de les actituds de l'alumnat.

A manera de reflexió final

Com ja hem assenyalat, actualment i a causa de la incorporació cada vegada més elevada de les dones en el món educatiu i laboral, i en el món públic en general, s'està produint un procés de ruptura de la tradicional dicotomia públic-privat. No obstant això, i com a resum, encara hi ha alguns reptes pendents per al nou mil·lenni que apuntem tot seguit.

Avui dia:

- Predominen altes taxes d'analfabetisme de les dones en diferents països. Segons l'Instituto de la Mujer (2001b, p. 5): «La taxa d'analfabetisme femení és del 5,39%, enfront del 2,32% masculí, la qual cosa suposa que les dones representen el 71,26% de la població analfabeta. Actualment, aquest problema afecta dones grans».
- Als països en desenvolupament, l'educació superior és deficitària per a les dones.
- Als països desenvolupats, les dones, encara que representen el 50% dels llicenciats universitaris, estan concentrades en determinades àrees d'estudi (el 75% de les titulades, en l'àmbit de l'ensenyament i la salut).
- El nombre de dones en les esferes de la ciència i la tecnologia és escàs, ja que no supera el 20%. L'informe de la Comissió de les

Comunitats Europees «Cap a un espai europeu d'investigació» (18 de gener de 2000) assenyala que la progressió de les dones en la carrera científica és més lenta que la dels homes i que el nombre de dones decreix a mesura que s'ascendeix en l'escala de responsabilitats: en la cúspide de la jerarquia acadèmica a la Unió hi ha, de mitjana, menys d'un 10% de dones.

- La dona continua trobant obstacles quan intenta fer efectiva l'educació rebuda en termes reals de participació en llocs reconeguts socialment i econòmicament.
- Les dones només ocupen un 2% dels llocs directius superiors.
- Els llocs amb possibilitat de decisió política són escassos entre les dones. El percentatge de dones se situa entre un 15% i un 29% als països desenvolupats. A manera d'exemple, al Congrés espanyol, el percentatge de dones que ocupen escons se situa al voltant del 28% segons dades de l'Instituto de la Mujer en el seu últim informe «Les dones en xifres (1996-2000)». També la Unesco assenyala la necessitat que, per a l'any 2010, el 50% de tots els llocs de rectors i vicerectors d'universitat siguin ocupats per dones (Unesco, 1998).
- En l'àmbit de l'administració, en què hi ha una alta presència femenina, el percentatge de dones que ocupen alts càrrecs no sobrepassa el 15,7% segons l'Instituto de la Mujer en el seu últim informe «Les dones en xifres (1996-2000)».
- En els mitjans de comunicació, la mitjana d'activitat de les dones no supera el 35% en ràdio i televisió i el 27% en premsa. Els llocs directius es redueixen al 16%.
- En l'última dècada s'està produint l'aparició d'un gran nombre de dones en organitzacions no governamentals que possibilita dur al debat polític temes abans ignorats, engegant activitats per resoldre'ls.
- L'accés de les dones al treball remunerat és desigual quant a categoria i sou. Les dones continuen cobrant menys que els homes per la mateixa feina.
- Les taxes d'atur són més elevades en les dones que en els homes. En països d'Europa, del Canadà i dels Estats Units, les diferències entre homes i dones oscil·len entre el 20% i el 50%.
- Les dones dediquen trenta hores o més cada setmana al treball reproductiu, mentre que els homes, en general, no en dediquen més de deu. En tots dos casos comparteixen el treball reproductiu amb el treball productiu. Segons l'últim informe de l'Instituto de la Mujer, les dones treballen a la llar quatre hores al dia i els homes, quaranta-quatre minuts. Aquestes dades evidencien la necessitat d'un canvi en els models familiars, és a dir, una redistribució de papers i tasques.

D'altra banda, s'està promovent un canvi gradual en l'autoconcepte i l'autoestima de les dones i en les representacions i les expectatives socials. Diferents estudis posen de manifest que no existeix una divisió tan marcada entre les característiques adscrites socialment a l'un o l'altre gènere, sinó que aquests han experimentat una evolució cap a una major semblança de les característiques d'homes i dones (Padilla i altres, 1999).

No obstant això, l'aplicació pràctica de la igualtat formal no està del tot aconseguida. Les investigacions actuals confirmen que els estereotips sexistes continuen tenint un fort arrelament en la societat i es manifesten en les persones, independentment de la seva edat, sexe, etc.

Encara hi ha molts prejudicis que s'oposen a una igualtat real entre els gèneres. Aquest fet fonamenta la necessitat de continuar treballant cap a una educació per a la ciutadania paritària que possibiliti la transformació de la igualtat formal en igualtat real, posant els mitjans necessaris per a una veritable igualtat d'oportunitats.

Bibliografia

- ARNOT, M.: «Ciutadania i gènere: noves perspectives feministes sobre educació i ciutadania». Dins INSTITUT D'EDUCACIÓ: *El femení com a mirall de l'escola*. Barcelona: Institut d'Educació, 1996, p. 23-34.
- BARTOLOMÉ, M. et al.: *Identidad y ciudadanía: un reto a la educación intercultural*. Madrid: Narcea, 2002.
- BERGANZA, M.R. i SÁNCHEZ ARANDA, J.J. *Itinerarios formativos y laborales de las tituladas de la Universidad de Navarra (1994-1999)*. Pamplona: Gobierno de Navarra, 2000.
- CABRERA, F.: «Qué educación para qué ciudadanía». Dins SORIANO, E. (coord.): *Interculturalidad: fundamentos, programas y evaluación*. Madrid: La Muralla, 2002, p. 83-130.
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA: *Pla Integral per a la Igualtat d'Oportunitats (1998-2002)*. Barcelona: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona, 1999.
- ESPÍN, J.V. et al.: *Análisis de recursos educativos desde la perspectiva no sexista*. Barcelona: Laertes, 1996.
- ESPÍN, J.V. «Diferencias de género en la intervención educativa: un tema vigente en investigación». *Revista de Investigación Educativa*, 1993, núm. 23, p. 48-63.
- ESPÍN, J.V. i FIGUERA, P.: «Las expectativas de rol en universitarios/as». Dins FLECHA, C. i TORRES, DE I. (eds.): *La mujer, nueva realidad, respuestas nuevas*. Madrid: Narcea, 1993, p. 272-284.
- ESPÍN, J.V. «Educación, ciudadanía y género». Dins BARTOLOMÉ, M. et al.: *Identidad y ciudadanía: un reto a la educación intercultural*. Madrid: Narcea, 2002, p. 105-130.
- ESPÍN, J.V. et al.: *Anàlisi d'estereotips i biaxos sexistes a la publicitat. Informe d'investigació*. Barcelona: Institut Català de la Dona, 2002.
- ESPÍN, J.V. «Ciudadanía paritaria». Dins SORIANO, E. (coord.): *Diversidad étnica y cultural en las aulas*. Madrid: La Muralla 2003, p.47-91.
- GONZÁLEZ JIMÉNEZ, R. M. *Construyendo la diversidad. Nuevas orientaciones en género y educación*. Mèxic: Secretaría de Educación Pública. Universidad Pedagógica Nacional, 2000.
- HOLLAND, J. *Women's Occupation Choice: The impact of Sexual Divisions in Society*. Informes sobre educació i psicologia. Estocolm: Stockholm Institute of Education, 1980.

- INSTITUTO DE LA MUJER: «En femenino y en masculino». Dins *Cuadernos de Educación no Sexista*, núm. 8. Madrid: Instituto de la Mujer, 2000 (2a reimpressió).
- INSTITUTO DE LA MUJER: «Elige bien: un libro sexista no tiene calidad». Dins *Cuaderno de Educación no Sexista*, núm. 4. Madrid: Instituto de la Mujer, 2001 [a].
- INSTITUTO DE LA MUJER: «Educar en relación». *Cuaderno de Educación no Sexista*, núm. 6. Madrid: Instituto de la Mujer, 2001 [b].
- INSTITUTO DE LA MUJER: *Las mujeres en cifras (1996-2000)*. Madrid: Instituto de la Mujer, 2002.
- KELLY, J.: «Gender and equality: one hand tied behind us». Dins COLE, M. (ed.): *Education, Equality and Human Rights*. Londres: Routledge Falmer, 2000. (pàg. 6-20).
- KINCHELOE, J.L. i STEINBERG, S.R.: *Repensar el multiculturalismo*. Barcelona: Octaedro, 1999.
- LOMAS, C. (comp.): *¿Iguales o diferentes? Género, diferencia sexual, lenguaje y educación*. Barcelona: Paidós, 1999.
- LOMAS, C. i ARCONADA, M.A.: «Mujer y publicidad: de la diferencia a la desigualdad». Dins LOMAS, C. (comp.): *¿Iguales o diferentes? Género, diferencia sexual, lenguaje y educación*. Barcelona: Paidós, 1999, p. 113-156.
- MARTIN, J.: «Gender, education and the new millennium». COLE, M. (ed.): *Education, Equality and Human Rights*. Londres: Routledge Falmer, 2000. p. 21-38.
- MINISTERIO DE EDUCACIÓN Y CULTURA: *Catorce años de investigación sobre las desigualdades en educación en España*. Madrid: CIDE, 1998.
- NUÑO, L. (coord.): *Mujeres: de lo privado a lo público*. Madrid: Tecnos, 1999.
- PADILLA, T. et al.: «Análisis de los estereotipos sexistas en una muestra de estudiantes de Ciencias de la Educación». *Revista de Investigación Educativa*, 1999, vol. 17, núm. 1, p. 127-147.
- PÉREZ CERVERA, J.: «Ser mujer en Latinoamérica». Dins LOMAS, C. (comp.): *¿Iguales o diferentes? Género, diferencia sexual, lenguaje y educación*. Barcelona: Paidós, 1999 p. 69-82.
- PHILLIPS, S. D. i IMHOFF, A. R.: «Women and career development: a decade of research». *Annual Review of Psychology*, 1997, núm. 48, p. 31-59.
- ROVIRA, M. i TOMÉ, A.: «L'ensenyament, una professió femenina?». Dins *Quaderns de Coeducació*, núm. 4. Barcelona: Institut de Ciències de l'Educació, 1993.
- SADKER, D. i SADKER, M.: «Gender Bias: From Colonial America to Today's Classrooms». Dins BANKS J. A. i MCGEE BANKS, CH. (eds.): *Multicultural Education. Issues and perspectives*. Nova York: John Wiley and Sons, Inc., 2001, p. 125-151.
- SIM, B.: *Gender and Citizenship*. Cambridge: University Press, 2000.
- SUBIRATS, M. i TOMÉ, A.: *Pautas de observación para el análisis del sexismo en el ámbito educativo*. Barcelona: ICE de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1992.
- SUBIRATS, M.: *Con diferencia*. Barcelona: Icaria, 1998.
- UNESCO: *Mujeres y educación superior: cuestiones y perspectivas*. París: Publicaciones de la Unesco, 1998.

- WOOD, J. T.: *Gendered lives. Communication, gender and culture*. California: Wadworth Publishing Company, 1994.
- YOUNG, I. M.: «Vida política y diferencia de grupo: una crítica del ideal de ciudadanía universal». Dins CASTELLS, C. (comp.): *Perspectivas feministas en teoría política*. Barcelona: Paidós, 1996, p. 99-126.

Paraules clau

Ciutadania

Educació paritària

Educar per a l'equitat

Abstracts

En este artículo se presentan los interrogantes clave que hoy día plantea la educación para la ciudadanía paritaria. Se analizan dos dicotomías básicas en este campo: "ámbito público/ámbito privado" e "igualdad/diferencia". Estas dicotomías se han construido sobre la diferenciación sexual entre hombre y mujer. De tal forma que la esfera de lo público, de la política, de la ciudadanía, se le ha adjudicado al hombre, mientras que la mujer ha quedado relegada al ámbito de lo privado, de lo cotidiano, de la familia. Se aportan evidencias que ponen de manifiesto en qué momento estamos. Así, se plantea la situación de las mujeres en diferentes esferas: en el mundo educativo y de la docencia, en el mundo del trabajo y en los medios de comunicación. Por otro lado, se recogen los principios y asunciones básicas de una educación para la igualdad desde la diferencia. Concluye el artículo con una serie de retos que tiene pendiente la educación para la ciudadanía paritaria en este milenio.

Cet article aborde les grandes questions qui se posent aujourd'hui dans le cadre de l'éducation mixte. On y trouve l'analyse d'une double dichotomie concernant les individus et portant sur les oppositions entre sphère publique et sphère privée d'une part, et égalité et différence entre les sexes de l'autre. Ces oppositions renvoient à une différenciation des rôles sexuels où le domaine public, la politique et la citoyenneté sont attribués à l'homme alors que la femme est reléguée au domaine du privé, du quotidien et de la famille. L'article apporte des éléments permettant de se faire une idée de l'évolution de la situation aujourd'hui ainsi que de la place actuelle des femmes dans des secteurs comme l'éducation et l'enseignement, le monde du travail et les médias. Les auteurs reprennent également les principes et les règles de base de l'éducation pour l'égalité dans le respect de la différence. Enfin l'article conclut par une série de points qui sont autant de futurs défis pour l'éducation paritaire.

This article presents the key questions that education seeks to address today for joint citizenship. It analyses two basic dichotomies in this field: "public arena/private arena" and "equality/difference". These dichotomies have been constructed on the sexual differentiation between men and women, in such a way that the public sphere and those of politics and citizenship have been appropriated by men, while women have been relegated to the private sphere and those of everyday life and the family. Evidence is presented that highlights the times we are living. Thus, the situation of women in different spheres is analysed: in the world of education and teaching, in the workplace and in the mass media. The article also presents the basic principles and assumptions of an education for equality based on difference. The article concludes with a series of challenges that education for joint citizenship must face in this new millennium.